

Gli autori espongono in ordine cronologico, dalle Leggi di Hammurabi al diritto romano, dal diritto canonico alla Lex Carolina, i vari atteggiamenti relativi all'annientamento violento del feto.

L'attenzione degli autori è stata dedicata particolarmente alle antiche leggi e statuti delle città e dei comuni nell'odierna regione di Rijeka (Fiume) nei quali si sono preservati molti principi ed istituzioni del diritto paleocroato autoctono.

Una posizione di speciale rilievo occupa lo statuto di Veglia in merito al destino del feto.

JESTESTVOSLOVIJE I HILANDARSKI MEDICINSKI KODEKS BR 517 — DVA NAJZNAČAJNIJA SPOMENIKA SRPSKE MEDICINE XV VEKA

Relja V. KATIĆ
i Dušanka MILIĆ

Naselivši krajeve u kojima je vladala vizantijska civilizacija Srbi su se dosta brzo uključili u nju. Pored primanja običaja i navika starosedelačkog stanovništva, oni su primali i njihovu duhovnu kulturu. Ovo se naročito dogodilo posle primanja hrišćanstva. Za razliku od zapadne crkve koja je s hrišćanstvom širila i svetovnu stranu svoje vlasti, vizantijska crkva je bila pošteđena od ovoga. To se vidi i po tome što je ona nastavila da neguje tolerantni stav hrišćanske crkve iz prvih vekova njenog postojanja prema običajima koji su bili suprotni hrišćanstvu. Konstantin I, iako je proglasio hrišćanstvo za državnu religiju (341. g.), ne samo što je i dalje zadržao titulu vrhovnog poganskog žreca (pontifex maximus), već je podržavao i kult sunca, pa je čak i vizantijski novac od Konstantina do Gracijana (375—383. g.) nosio slike Izide i Serapisa, itd. Ovim se može protumačiti pojava što grčka filozofija sa svim svojim granama nije prestala da interesuje i vizantijske hrišćanske pisce (Grigorije Nazianski, Jovan Damaskin, Vasilije Veliki, itd.). Zbog toga mnogi od njih koriste gledišta starih filozofa za pisanje filozofskih i biološko-medicinskih spisa. Spomenuti stav crkve biće isti i docnije, što se vidi iz zabranjenih spisa u *Namokanonu*, u kome se osuđuju kao apokrifni spisi samo oni u kojima se govori o gatanju, a ne i oni u kojima se obrađuju problemi iz antičke medicine i filozofije.

Razvoj naučne medicine u Srba ne može se izdvojiti iz razvoja ostalih grana njihove kulture, kao što su: slikarstvo, književnost, pravo, arhitektura i drugo. To znači da je ona, slično kao i spomenute grane njihove kulture, imala svoj razvojni luk i da je on bio usko vezan za ekonomski i politički procvat stare srpske države. Zato i vidimo da srpska medicina u XIV i XV veku dostiže najviši uspon, što je slučaj i sa ostalim granama srpske kulture. Osim ovoga, kada je reč o stanju srpske medicine toga doba, od značaja je utvrditi činjenicu pod čijim se uticajem razvijala naša medicina, jer se bez ovoga ne mogu objasniti mnoga pitanja vezana za ova dva spomenika.

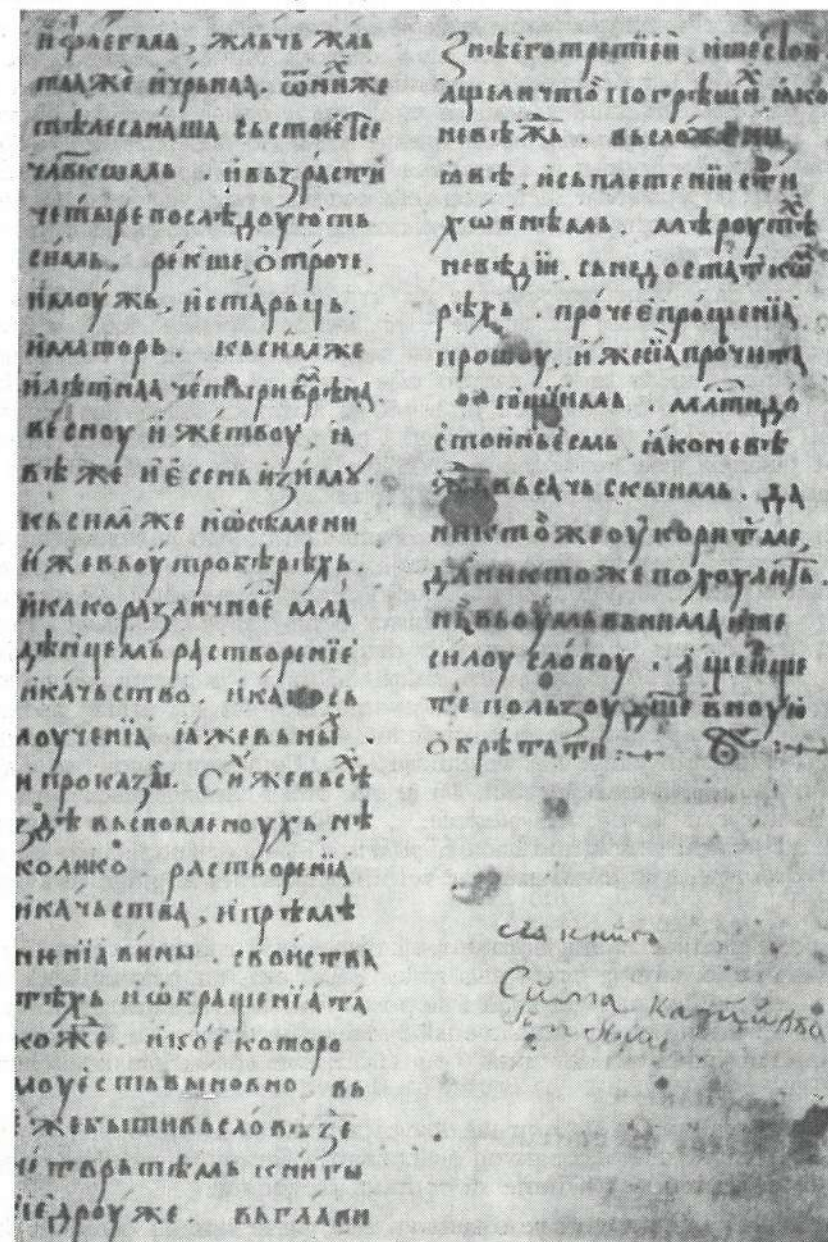
U našoj nauci postojalo je mišljenje da se srpska medicina razvijala samo pod uticajem vizantijske medicine, a ne i pod uticajem zapadnjačke. Neosporna je činjenica da se ovde uticaj vizantijske medicine ne može negirati jer se srpska medicina počela stvarati na njenim temeljima, naročito pomoćne medicinske nauke, što je slučaj i s našim *Jestestvoslovi-*

jem. Ova pojava je sasvim logična zato što je vizantijska medicina XI veka, kada se rodila srpska naučna medicina, bila najglavniji čuvar antičke medicine, za koju je ona bila genetski vezana. Iz Vizantije je ona bila preneti u prvu i čuvenu medicinsku školu u Salernu. Nju će preneti iz nju u Srbiju uglavnom crkveni ljudi. I ona će se roditi u tadašnjem najvećem srpskom naučnom centru, u manastiru Hilandar u. Tu će 1263. godine Teodor Gramatik, po nalogu učenog Domentijana prepisati Šestodnev Jovana Egzarha. Preko ovoga spisa upoznaće se Srbi sa Aristotelovim delom *De animalibus historia* i spisom *Tractatus de naturae hominis*, kao i delom Alkmeja Krotonidesa. Preko njih će oni dobiti prva znanja iz bioloških i medicinskih nauka i upoznati se sa učenjem Aristotela, Hipokrata i Galena. Ovde će nastati u XII veku prvi naši propisi o uređenju bolnica, čiji je autor Sv. Sava. Docnije, naše bolnice neće se ograničiti samo na manastirske bolnice, već će se preneti i na gradove Kotor i Beograd, a običaj držanja lekara neće biti ograničen samo na vladare, već će se ova praksa koristiti i u gradovima (Prizren, Kotor, itd.). Uporedo sa ovim procvatom javiće se i prvi propisi komunalne higijene koje imamo sačuvane u statutima starih srpskih gradova Novog Brda, Kotora i Budve. U ovom periodu nastaću prvi naši propisi o zaštiti radnika na poslu, koji se nalazi u Srpskom rudarskom zakonu. Iz navedenih razloga, ovakav procvat na medicinskom polju nije mogao ostati bez uticaja i na interes naših predaka za teorijsku stranu tadašnje medicinske nauke. Ovim činjenicama može se objasniti pojava što su mogli nastati u nas spisi iz bioloških nauka i naučne medicine, kao što je *Jestestvoslovije* i *Hilandarski medicinski kodeks*. To je bio razlog koji nas je pobudio da ovde prikazemo naša dva najbolja biološko-medicinska spisa koji potiču iz XV veka, iz epohe kada je srpska medicina doživela svoj najviši uspon.

a) Jestestvoslovije

Ovaj spis nalazi se u zbirci rukopisa Univerzitetske biblioteke „Svetozar Marković“ u Beogradu, gde nosi signaturu RS. 44. To je najopširniji spis ovakve vrste u našoj srednjovekovnoj medicinskoj književnosti. Pre nego što predemo na prikaz njegove sadržine, želimo da spomenemo da je on napisan prema Hipokratovom spisu (*De natura homina*) (1). Pored odlomaka iz ovoga dela koji se nalaze u *Šestodnevu Jovana Egzarha* iz 1263. godine, oni su nam ostali sačuvani i u *Hodoškom zborniku* iz 1390. g. koji predstavlja najstariji zbornik srpske narodne medicine. U stvari, to predstavlja jedno kraće poglavlje koje nosi sledeći naslov: *Skazanije o telesah čelovečeskijh i o s'taveh i razdeljenije s'tavom*. Pored toga, u *Vračebnom tipiku* (Narodne biblioteke br. 54) iz XVIII veka — koji je uništen požarom 1941. g. usled nemačkog bombardovanja — nalazilo se jedno poglavlje koje je nosilo naslov: *Tolkovanije Pokrata k svojemu učenu Galinu o človece*. Pošto ovo predstavlja iskvareni tekst odlomaka iz Hipokratovog spisa, on ne zasluhuje neke veće komentare. Ovde su iskorišćene samo izvesne ideje Aristotela i Hipokrata, dok bi se za sâm tekst moglo reći da ga je pisala neuka ruka bez dobrog poznavanja antičke filozofije, odnosno medicine (2).

U novije vreme M. Harisijades otkrila je u zbirci Marsilija u Univerzitetskoj biblioteci u Bolonji jedan spis koji nosi naslov „*Damaskina Jovana o čoveku, šta je čovek*“. Ovaj spis potiče iz XVII veka i bio je nekada svojina manastira Studenice. U stvari, on predstavlja prerađeni Hipokratov tekst. Zanimljivo je da je izložena materija prikazana u

Slika 1. Akribija pisca Jestestvoslovija. Rukopis XV veka (Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“, Beograd).

shematskom prikazu čovečjeg tela prema zodijaku. Po M. Harisijadesu isti ovakav tekst sačuvan je i u jednom grčkom spisu Barocci br. 10 koji se čuva u Univerzitetskoj biblioteci u Oksfordu, zbirci Bodlejana (3).

Nesumnjivo je da je za nas najzanimljivije da li naš spis predstavlja originalno delo ili ne, da li se njegov sastavljač pri pisanju služio grčkim ili srpskim tekstom. Najverovatnije da je on imao pred sobom srpski tekst. Samim time što on veli da je za ovo koristio odlomke („napisah ot česti jestestvoslovije”) proizilazi da se služio nekim potpunijim srpskim tekstom. Navedena činjenica govori za to da su u našoj staroj književnosti morali postojati i opširniji spisi ovakve vrste od našeg *Jestestvoslovija* Univerzitetске biblioteke u Beogradu. Zasada ovaj spomenik predstavlja ne samo najopširnije sačuvano delo ovakve vrste, već indirektno svedoči da je naša srednjovekovna medicinska književnost imala i opširnije spise ovakve vrste.

Sudeći po napomeni prepisivača na kraju knjige, pisac se nije sam odlučio na ovaj posao, već prema želji „starca Kalinika” koji je živeo u Pomoravlju (3). Po molbi i zapovesti njegovoj, kako on to veli, izneo je samo istinu, i ništa tuđe i strano nije pisao ni govorio u ovoj knjizi („... i ponužden biv ot oca duhovnoga Kalinika žitije ibo imuštu v stranah moravskih, po prošeniju jego i po poveleniju takožde. Se prinesoh ot pisaniji ježe pravedno jest. Ničto že bo vo pisanija tužde že i stranno, ni glagolah ni pisah v sej knjize...”).

Sudeći po tome što je *Kalinik* živeo u Pomoravlju, vrlo je verovatno da je rukopis onde i postao. Spis se sastoji iz dva dela. Prvi je dogmatske prirode i u njemu se govori o telu i duši („*Prenj*”), a sadrži 148 strana; za njegovo pisanje autor se služio spisima *Grigorija Nazianskog* i *Jovana Damaskina*. Za nas je ovde zanimljiv drugi deo rukopisa koji prepisivač naziva *Jestestvoslovije*. Ovaj deo sadrži 53 lista i u njemu se govori o sastavu čovečjeg tela i o drugim pojavama, kao što su: uticaj godišnjeg doba na fiziološke pojave u organizmu; funkcije pojedinih organa; o čulima; o uticaju vlage na vegetaciju, itd. Uglavnom ovde se najviše govori o fiziologiji čovečjeg tela. Da je ovo bila i namera pisca, vidi se iz same akribije u kojoj veli sledeće: „... Napisah delimično *Jestestvoslovije* od stranih starih mudraca *Hipokrata* i *Galena* (napisanih od časti *Jestestvoslovije* ot vnješnih mudrac vethiuh *Hipokrata* že glagolju i *Galena* takožde)”.

Da je naše gledište zaista ispravno, tj. da se ovaj rukopis sastoji iz dva dela, vidi se iz samog pravopisa rukopisa. Tako, na primer, dok se u prvom delu nailazi na tvrdi znak i ne postoji udvajanje samoglasnika, što je karakteristično za srpsko-slovensku recenziju, dotle se u drugom delu ne nalazi ni jedan ovakav znak i on sadrži sve oblike srpsko-slovenske recenzije.

Pošto nam prostor za štampu ne dozvoljava da se njime opširnije pozabavimo, mi ćemo se kod njegovog prikazivanja ograničiti samo na najglavnija mesta, služeći se pri tome slobodnim prevodom.

Na strani 147 i 148 govori se o sastavu tela, pa se između ostaloga kaže: Telo se sastoji iz gornjeg i donjeg dela i u njegov sastav ulaze četiri elementa, i to: vatra, vazduh, zemlja i voda. Zemlja je suva i hladna, a

voda tečna i hladna. Vazduh je vlažan i topao, a vatra je topla i suva. Od zemlje se stvara crna žuč. Ukoliko je ima, ona je hladna. Sluz je od vode hladna, što utiče i na njeno stanje. Krv je od vazduha topla i tečna. Od vatre se stvara žuta žuč koja je zbog toga topla i suva. Od ovih elementa sastoji se telo svih ljudi.

Svoje izlaganje autor je plastično prikazao u shemi priloženoj u tekstu („... s'satavi ustroj četirije preslavnje. Iže sut: ognj, v'zduh i zemlja i voda. Zemlja suha že i studena, studena i mokra voda. V'zduh že mokr i topl i suh. Raždajet se ubo ot zemlje črna žlč. Suha bo jest ta i studena jakože imati je. Hrakanije že od vodi studeno i mokro sušte. Krv že ot v'duha, mokr i topl jestestvom. Ot ognja že ž'lta ž'lč, topla i suha bo ta, Ot njih že telesa naša i vseh čelovek. S'tavljenije i složenije imet seh radi. Ježe sut ž'lč ž'lta i črna jaže. Ksim že i krv hrakanije četvorica sija. Jakože i sama pred reče v slov'je. Ot s'tav ubo podi s'tojit se gospodže. Životnim že telesa ot sokov četireh. I oblast dali jest pročeje četirem sim s'tavom”). Tumačenje našeg pisca u vezi sa sastavom čovečjeg tela i nastajanjem žuči predstavlja *Hipokratovo* gledište.

U toku daljeg izlaganja govori se o patološko-fiziološkim promenama u lučenju žuči. Na ovo utiču i četiri godišnja doba. Krv se stvara u proleće, žuč u doba žetve i usled ovoga ona je topla i žuta. Crna žuč stvara se u jesen, a sluz za vreme zime. Svako godišnje doba izaziva promene u organizmu. („... Sim četirem vremenem posledujet rastvorenije. I kačesto že paki s vsač'eskim t'elesem. Krv rastet v vesnu, ž'lč že v žetvu. Suha bo ta jest i topla, ž'ltuju glagolju biti. Črna že ž'lč v esen v'zraštajet. Hrakanije že ito v vreme zimnoje. V sih ubo četireh vsego leta premenjenija bivajut i obraštenija s'tavom. Pročeje posledujet telesi...”).

Na strani 150 govori se o uticaju vremena na čovečju psihi, pa između ostaloga za jesenje doba veli: da ono stvara melanholično raspoloženje. Osim ovoga da dolazi i do pojave nazeba na koji toplota utiče prijatno. („... Takovo sd'elovajet dušu nuždeju. Togda ubo ašte slučit se ob'ema ščetanije. Jako ot toplota složenija blagorastvorenije s'ležuštago”).

Dalje se govori o uticaju kiše na rast biljaka koje daju plodove različitog ukusa, a služe za ishranu čoveka. („... bivajet jako potrebno jest podobiv vseh. I pitajet ubo vsa i izraštajet ubo. I dobroju bilku po jest'stvu”).

Na strani 152 daje se objašnjenje kada se može smatrati da je telo zdravo. Ono je zdravo kada svi organi funkcionišu normalno, što je moguće ako ima dovoljno toplote, hladnoće, suvot i vlažnosti. Osim ovoga, potrebno je da u dovoljnoj količini budu zastupljeni još i sledeći elementi: krv, sluz, žuč (žuta i crna). Kada svi organi normalno funkcionišu, onda u organizmu postoji ravnoteža i ovo stanje se manifestuje time što je čovek zdrav. Čula ima pet i ona su povezana s „glavnim mozgom”. Pravilno funkcionisanje čula utiče ne samo na ljudsko zdravlje, već i na naše psihičko raspoloženje. Organi su smešteni u telesnoj duplji. U njoj se nalaze sledeći organi: srce, slezina, dušnik (pluća), jetra, želudac (sirište), kao i drugi „unutrašnji organi”. Svim ovim organima upravlja duša i ako je ona „zdrava” celo telo je zdravo i nju ne može ni jedna druga sila zameniti. („... Kačestvo že jest'estva svoje

imut. Jakože telesnoje ne premenujot ot nud. Ašte toplo, ašte studeno ili suho ili mokro ili inako. Ašte blagosloveno, paki že ili smrdešte jest. Ili belo ili črno. Zlovidno ili krasno... Ašte ubo imat blagorastvore na četiri stihija. Krv i hrakotinu i ž'lč, ž'ltuju že i č'rnuju... togda jest vse telo zdravo. I čuvstva ima pet, i takožde i celo imat takožde potrebno s glavnim mozgom. I v red neki i jes ubo v petih sih. I zdravije čisto i blago prebudet i celo. Podobnej česti v'nutrennej vse. Sdrce glagolju i slezinu i dušnik i jetro. I sirište, i pročeje vse utrobije česti. Togda ubo duša dejstvujet po jest'estvu. Pokazujušti i v tele dejstva svoja. Jako ubo sut i sili že v kupe. Otdihanje jest zdravo, cela že i smisl... Ašte li sija nemoštnujut nekih radi vin...").

Zanimljivo je tumačenje funkcija pojedinih organa koje je prikazano na strani 156: Dušnik (pluća) je organ za disanje, plodne žlezde su bubrezi, a krv se stvara u srcu („... Otdihatelno je ubo s dušnikom... Plodovoje v bubrezeh sameh: V krv samoj jaže jest o krst srdca"). Sluz se stvara od zemlje a žuč od toplote. Krv prelazi u žuč („... Krv ot v'zduha sušta. Hrakotina že od zemlje raždajet se. Ot ognja že ž'lč. Ž'ltuju ustrojati se prijemljuštu hrakanije. Krv že paki k ž'lči sedinjenje. Topla bo ta i suva... Ž'lči že hrkaniju jesen bivajet. Suha bo ta i studena, jakože sredosjedinavih").

Na strani 172 govori se dosta nejasno o likvoru u plodnim opnama i o fiziologiji porođaja, pa je zato dosta teško prikazati sadržinu ovoga teksta. Proces partusa tumači se sukobljavanjem tople i hladne struje u samom likvoru, usled čega dolazi do „predivne pobede, rađanja mladencia“. („... Raždajet se otrok i promislimi otkud izide prveje... ot utrobi materine, nemokrediv i voda. Pot že, ne voda li jest ubo, iz načela prijemljejet vodu studenu. I v'nutr že prebiva studena do ideže studena jest. I vnjegda priimejet sgrejanije togda zrimi borbu čudnu, dvema sprotivnima. I pobedu predivnu").

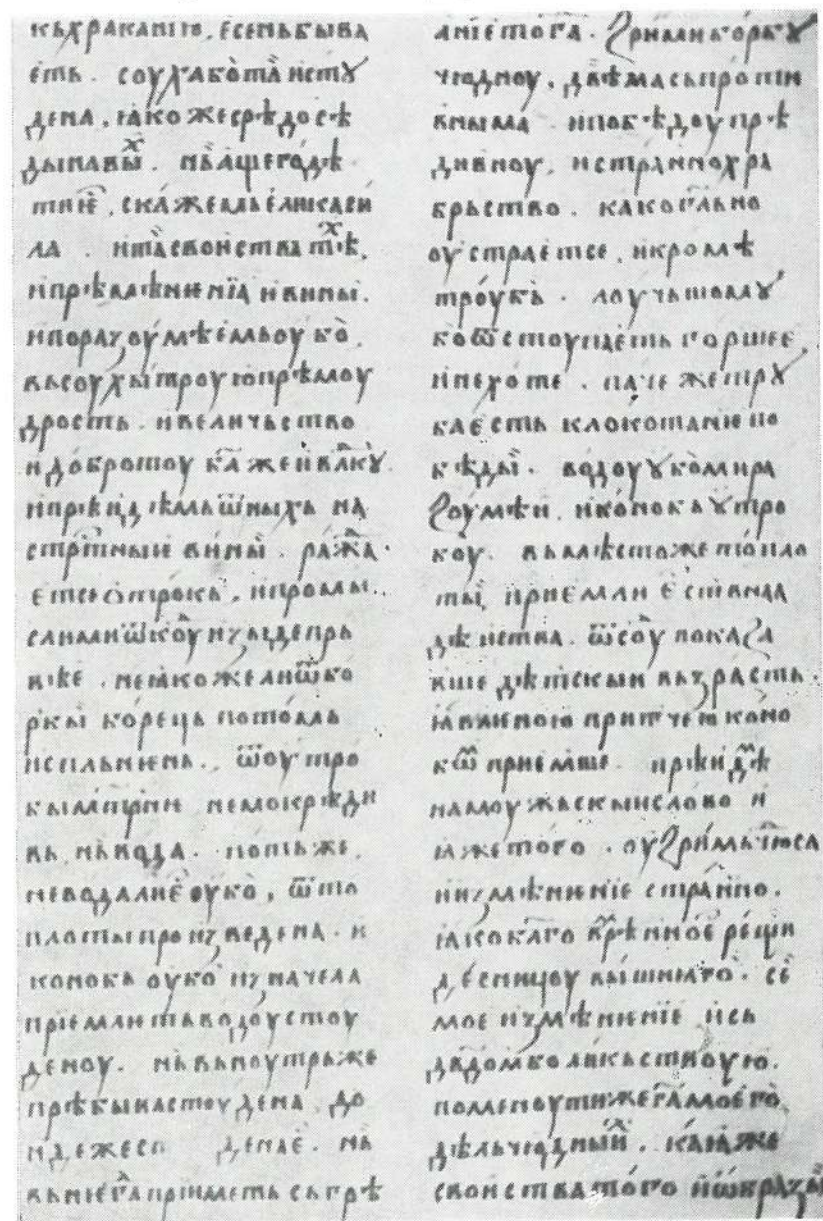
Na strani 180 govori se o nastajanju glasa i govora. Kod stvaranja glasa i govora učestvuju pluća, dušnik, ždrelo, jezik i zubi („... i nes'čitano to strunim složenijem. Glas ne počinu vzglašajet i brečanie. Cevnice usta čeloveča razumej gospod že. Struni že i sije česti imeti pašnik, dušnik, g'rtan že i jezik i zubi i ustija že i glas savršen stvarajut, pače že besedovanije, glas bo k'sim i ješte").

U grlu se nalaze krvni sudovi i „debele arterije“ i oni se račvaju u mnoge različite grane. („... debelu s nimi artiriju i žili v'sih ubo razistva sut mnoga že i različna").

Na strani 182 govori se o građi ždrela. Ono se sastoji iz dva dela: gornjeg i donjeg. Prvi je niži i širi, a drugi je už i duži. Šest žica (strana) nalazi se u dušniku i one služe za govor. („... usta cevnicе ne reko hom. I šest struni ježe imat pašnik i dušnik, g'rtan že i jezik. Drugi ubo visoki i niski že imat... drugi g'rtan tesan i niže širok i velik").

Na strani 192 rezimea je izlaganje o sastavu čovečjeg tela koje se sastoji iz zemlje, vazduha, vatre i vode.

Žuč, žuta i crna, pod uticajem vazduha prelazi u krv. U sastav sluzi najviše ulazi voda, pošto je i postala od vode. Krv prelazi u žuč („... jako ubo pokazahom krv ot v'zduha suvu. Hrakotinu že od vodi roždenije imeštu... Krv že paki k ž'lči soedinjenje...").

Slika 2. Objašnjenje fiziologije porođaja (Jestestvoslovije).

Na kraju knjige (str. 258) dat je sadržaj dela i zatim se četiri osnovna elementa upoređuju sa četiri godišnja doba i četiri doba starosti („i

v'zrasti četire posledujet sim. Rekše, otroče i muž, starac i mator"). Knjigu završava sledećim rečima: „milosti dostojin jesam, pošto ne behaj vičan svemu (pisanju). Da me niko ne ukori niti grdi, već da ima u vidu silu slova („logosa“)“.

b) Hilendarski medicinski kodeks

Hilendarski medicinski kodeks predstavlja najveće delo stare srpske medicine i naučne proze i zato zaslužuje da se njegovom izučavanju posveti osobita pažnja.

Premda njegova poslednja redakcija potiče pred kraj XV ili početkom XVI veka, što znači pre početka ili u samom periodu kada nastupa pad u svima granama srpske kulture, pa i medicine, ipak se ne može prenebregnuti jedna činjenica, a to je: da su u toj agoniji političkog života stare srpske države nastali i drugi vrlo značajni elementi srpske kulture, kao što je pojava prve srpske štampane knjige 1493. godine, što znači 37 godina posle pojave prve štampane knjige u svetu, začeoće gradske kulture kao na zapadu, što je bilo od uticaja i na stanje medicinske kulture u Srba itd. Mi smo još u početku spomenuli da značaj *Hilendarskog medicinskog kodeksa* leži u prvom redu u tome što on kao zbornik tadašnje naučne medicine zauvek skida s dnevnog reda pogrešno gledište da Srbi u srednjem veku nisu poznavali naučnu medicinu toga vremena i da se njihovo medicinsko znanje svodilo uglavnom samo na poznavanje empirijske vizantijske medicine sadržane u ijatrosofilijama i knjigama za gatanje.

Ovaj dragoceni spomenik srpske medicinske kulture bio je otkriven 1952. godine u Biblioteci manastira Hilandara od strane Đ. Radojčića.

Najveći broj spisa iz ovog spomenika proučili su i izdali u odlomcima, a ne ceo rukopis Katić i Stanojević. Rad M. D. Grmeka u vezi sa ovim ima grešaka (4).

Napisan je na hartiji i sadrži 13 različitih spisa srednjovekovne naučne medicine. Osim većih, on sadrži i manje spise koji predstavljaju terapijske izvode za različita oboljenja (5).

SPISI HILendarskog KODEKSA

1. O poznavanju oboljenja po pipanju pulsa

Ovo je naučni spis i iz samog njegovog sadržaja vidi se da je on bio namenjen lekaru. Kada se bolje prouči kompozicija ovoga spisa, dobija se utisak da se on sastoji iz dva dela. Prvi bi bio više teoretske prirode, dok drugi ima praktični karakter. U prvom delu opisuje se funkcija krvnog sistema i u njemu se pisac od autora najviše poziva na Hipokratu, dok se u drugom govori o dijagnostici i terapiji. U poslednjem delu

sastavljač *Hilendarskog kodeksa* ukazuje ne samo na učenje Galena, već i na njegov spis o pulsu. Tako on u njemu veli:

Po J. Chauvois (1958), do pojave Harveja i najnovijih otkrića u vezi sa ovim nauka o pulsu bila je uglavnom izgrađena na sledećim Galenovim spisima: *περί τῶν σφυγμῶν; Συνωψις περί σφυγμῶν* u *περί χρείας σφυγμῶν*.

Slika 3. Lekovi na slovo E iz Circa Instans Jovana Plateariusa (Nacionalna biblioteka u Parizu).

Prema ovome, ako se polazi od poslednje činjenice, same materije koja je potpuno u skladu sa učenjem Galena, kao i od ukazivanja sastavljača *Hilandarskog kodeksa*, može se smatrati da je ovaj spis napisan po Galenovim spisima (6). Inače, u njemu su dati narodni izrazi za sve vrste pulsa kao *P. undulans-tresovit*, *P. caprinus-kozji*, *P. ramosus-graničast* itd.

2. Farmakološki spis

Ovaj spis je najopširniji i on sadrži opis 147 lekova. U njemu su lekovi raspoređeni po azbučnom redu i za svako slovo u početku poglavlja nalazi se indeks. U ovome postoje odstupanja samo u dodacima koji se nalaze na kraju spisa.

Pored uporednih ispitivanja sprovedenih sa *Dioskuridovim kodeksom*, mi smo vršili slična ispitivanja u vezi s poreklom ovoga spisa i još s nekim farmakološkim spisima iz toga vremena, i to sa *Circa Instans Jovana Plateariusa* izdatim 1497. godine u Veneciji, kao i sa *Recettario Medicinale Fiorentino*, prvom farmakopejom u svetu koju je 1498. godine izdalo udruženje lekara i apotekara grada Firence. Pri ovome ustanovili smo da se neka poglavlja iz spisa *Circa Instans* slobodno prevedena nalaze i u našem *Farmakološkom spisu*. Zatim, karakteristično je još da se spomene za naš spis da on sadrži opis manjeg broja lekova od *Circa Instans* i da je u njemu opis lekova u većini slučajeva kraći, zbog čega se često puta dobija utisak da on predstavlja izvod ili neki prerađeni farmakološki spis (7).

Zajedno s poglavljima o pripremanju masti i pilula, *Farmakološki spis Hilandarskog medicinskog kodeksa* predstavljao bi, u današnjem smislu, kompletnu farmakopeju. Zbog svega ovoga on bi se mogao smatrati ne prvom srpskom, odnosno jugoslovenskom, već istovremeno i najstarijom slovenskom farmakopejom napisanom na narodnom jeziku.

3. Spis o otrovima

To je naučni spis koji je namenjen lekaru („A ti vraču kada vidiš takvu vodu...“). Na više mesta u spisu se spominje *Galen* (1.166). Poslednja činjenica navodi nas na pretpostavku da ovaj spis sadrži gledišta iz poznatog *Galenovog* spisa *O otrovima*. Osim toga, on se poziva i na druge autore (1.167).

Mnoga poglavlja iz ovoga spisa ne bi se mogla odbaciti i s gledišta savremene nauke, kao što je, na primer, opis kliničke slike kod trovanja živom ili olovom itd.

4. Spis koji se odnosi na zarazne bolesti

U ovom spisu govori se o kugi, boginjama i morbilima. Klinička slika ovih oboljenja opisana je do najsitnijih detalja. Ovo bi bio najnaučniji spis *Hilandarskog medicinskog kodeksa* s gledišta savremene medicinske nauke.

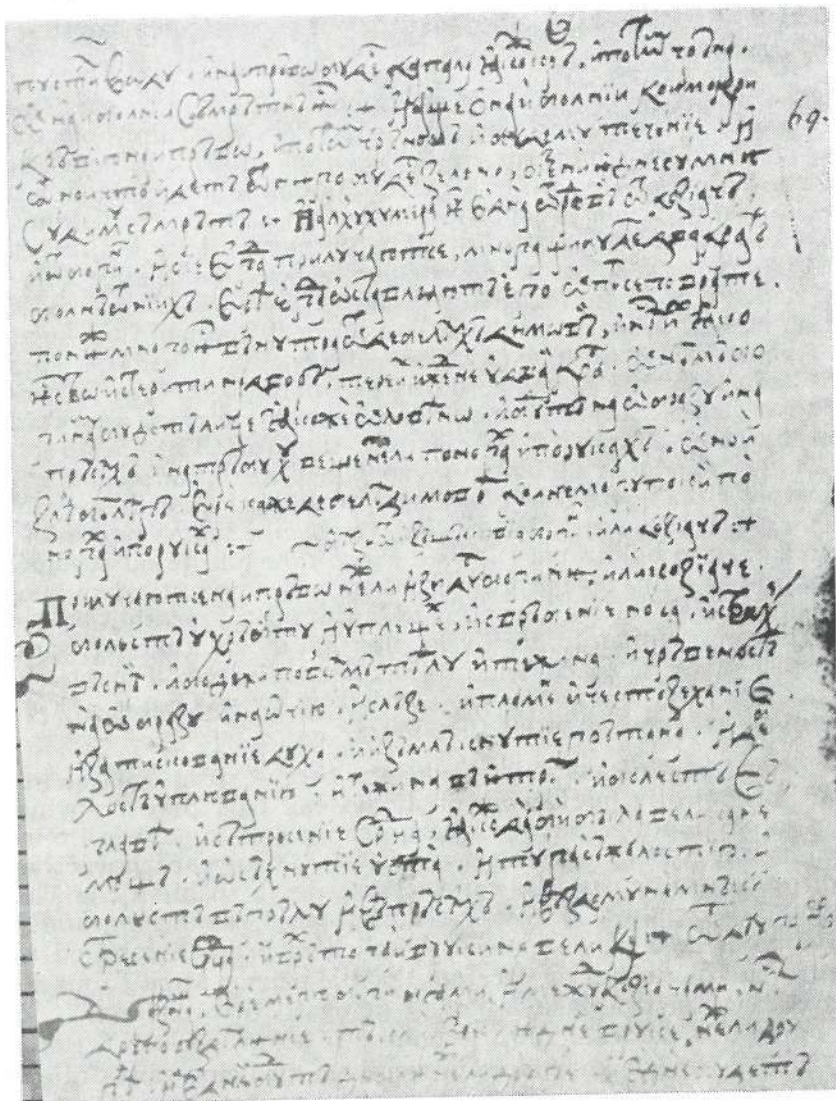
Tumačenje etiologije ovih oboljenja zasnovano je na klasičnoj *Galenovoj* mijazmatičnoj teoriji, premda sadrži i gledišta *Hipokrata* (8). Spomenuta shvatanja postojala su u nauci do XVII veka, a i docnije, što vidimo iz spisa *Fr. Mauriceau* iz 1668. godine. Osim ovoga, u njemu se govori o kozmičkom uticaju na nastajanje epidemija. To shvatanje je dosta dugo postojalo i u evropskoj naučnoj medicini. Između ostaloga, spomenućemo da je to bilo i oficijelno gledište pariskog Medicinskog fakulteta iz 1457. godine.

U ovom spisu su vrlo zanimljiva mesta koja se odnose na gledišta medicinske nauke u vreme postanka spisa u vezi sa заразним bolestima, od kojih su neka postojala i pre velikih *Pasterovih* otkrića zakona infekcije. Nesumnjivo je da su od njih najznačajnija ona koja se odnose na shvatanje da postoji grupa prilepčivih oboljenja (... nadaj se čulnim ognjicama. I kozijačam i boginjama, i drugimi bolestem koje su k njim podobne — 1.64). Isto ovo važi i za neka gledišta o epidemiologiji kuge koja imaju svoju naučnu podlogu i s gledišta savremene medicine, a to je npr. tvrđenje autora ovoga spisa da je najveći broj oboljenja od kuge onda kada se ona javi preko leta (Лѣтнаа уѣма велика и зла) pa su prema ovome tada i najteže posledice od njenog haranja. Za nas je ovde vrlo zanimljivo gledište koje se odnosi na preduzimanje mera za sprečavanje prenošenja kuge. Prednja konstatacija je utoliko značajnija što se učenje *Gjirolama Frakastara* sadržano u njegovom spisu *De contagione et contagiosis morbis* da se zarazna oboljenja prenose od obolelih na zdrave u medicinskoj nauci javlja 1546. godine, to znači u vreme postanka našeg spisa o заразним bolestima. Gledište *Fracastara* bilo je od revolucionarnog značaja za dalju borbu protiv epidemija, jer pod uticajem ovog učenja počinju da se koriste karantini za borbu protiv zaraznih bolesti koji će u njihovom suzbijanju igrati vrlo značajnu ulogu. Tako naš sastavljač ovoga spisa u vezi sa značenjem profilakse veli sledeće: И сіе виданіе чѣлно тѣбѣ да вѣдетъ по два закона, еднѣ закон болнѣи и чюмннѣи, и дрѣгы законъ здравіиѣи кон сѣ междѣ чюмннѣи (65—66).

Pored ovoga, postoje još neka gledišta u ovome spisu koja su se koristila u borbi protiv infektivnih oboljenja čak i do prve polovine XIX veka, a to su: upotreba sirceta za dezinfekciju kod kuge, kao i mirisanje prijatnih mirisa. Iste ove mere za suzbijanje kuge preporučivao je i *Sraud*, predsednik austrijske carske komisije za suzbijanje iriške kuge u Sremu 1795. godine, dok je sve do ukidanja zemunskog kontumaca do prve polovine XIX veka novac primljen za prodatu robu od turskih podanika stavljan u sud sa sircetom i odatle uziman štupaljkama i davan prodavcu. Ovo mesto glasi ovako: „I mnogašti ot oveh vešti... drže v ruku i mirišu. I takođe dobro je pokropiti octom po kuće“. Bolja definicija razlike između kurativne i preventivne medicine zaista nije mogla ni bolje ni jasnije da se potcrta.

Iz svega ovoga proizilazi da spis o заразним bolestima po svojoj naučnoj vrednosti s gledišta savremene medicine spada među najznačajnije spise *Hilandarskog kodeksa*. On najubedljivije govori da je njegov sastavljač ili pozniji prepisivač poznao najsavremenija gledišta tadašnje medicinske nauke.

Zbog izvanredno tačno opisane kliničke slike zaraznih oboljenja i spomenutih gledišta o značaju profilakse u suzbijanju zaraznih bolesti, epidemiologiji kuge, itd., on je od osobitog značaja za nas. Sudeći po materiji, latinskoj terminologiji koju sadrži, mogao bi se smatrati da je nastao pod uticajem zapadnjačke medicine.

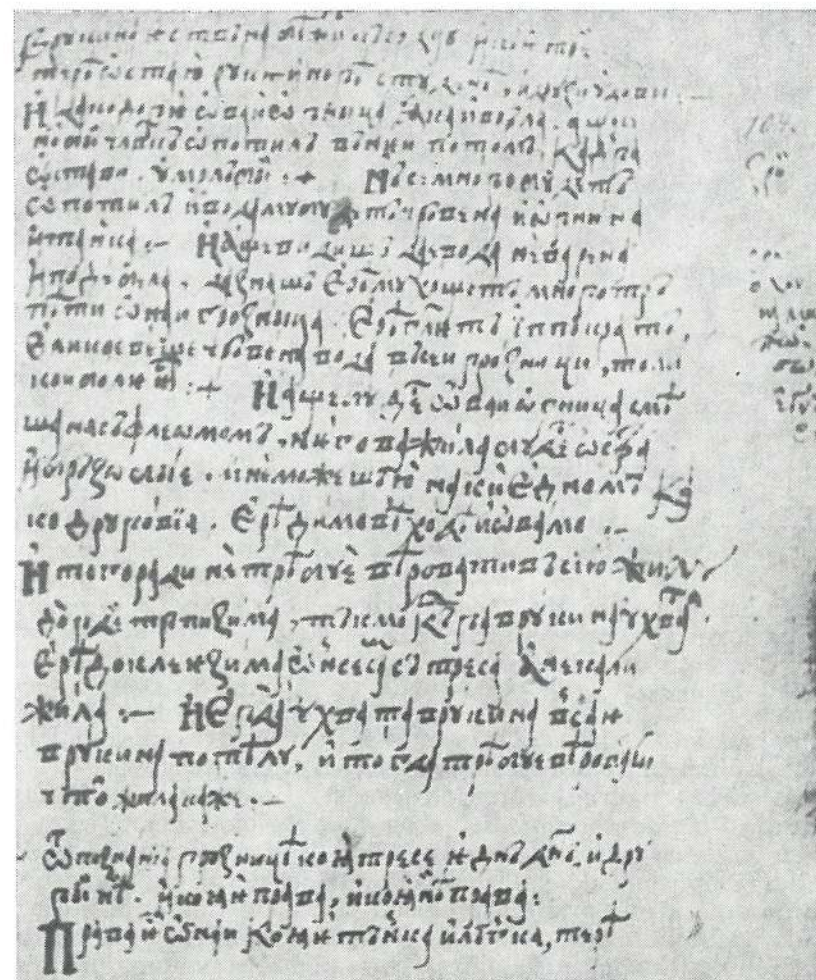

Slika 4. Klinička slika boginja. Hilendarski medicinski kodeks, rukopis iz kraja XV ili početkom XVI veka (Biblioteka manastira Hilandara).

5. Spis o utvrđivanju bolesti pomoću mokraće

Ovaj spis prema današnjem shvatanju nauke bez velikog je značaja. U njemu se uglavnom govori o prognostici oboljenja na osnovu taloga,

boje i drugih osobina mokraće. Njegova upotreba bila je vrlo raširena u staroj i srednjovekovnoj medicini, pa zato postoji mnogo sačuvanih spisa ovakve vrste. U našem spisu spominju se gledišta Hipokrata i Galena, kao i nekih drugih medicinskih pisaca: vizantijskog pisca Teofila Protospatra koji je živeo u VII veku i jevrejskog lekara i filozofa Isaka koji je živeo u X veku u Egiptu. I pored toga što je prvobitni spis, sudeći po autorima koji se spominju, starijeg porekla, sadašnji rukopis je poznijeg datuma. Ovo se može zaključiti po sadržaju nekih turskih izraza.

Slika 5. Klinička slika malarije (Hilendarski medicinski kodeks).

6. Spis o malariji

U njemu se veli da postoje tri groznice. Jedna od njih, veli sastavljač Hilendarskog medicinskog kodeksa, uhvati samo jedan dan, druga svakog dana, a treća svakog drugoga. Poslednja je najlakša. Po njemu, groznica nastaje uglavnom zbog „raspadanja materija u organizmu (gnjilosti) i

nakupljanja jeda". U suštini, ovo tumačenje predstavlja osnovno gledište stare medicine, tj. da patološki procesi nastaju usled poremećaja u lučenju sokova u organizmu.

7. Sedmo poglavlje odnosi se na *pripremanje različitih oblika lekova* i na način njihove upotrebe. Među njima su najznačajniji oni koji se odnose na uputstva za sastavljanje masti (1.168—190), pripremanje pilula (1.81), emplastra (1.190—191) i pripremanje sirupa.

Zatim sleduju još sledeći spisi:

8. *Spis o oboljenju kauzos*

Verovatno da se ovo poglavlje odnosi na pegavi tifus ili rekurens.

9. *Spis o akutnim ognjicama* je takođe vrlo zanimljiv i ima dosta sličnosti sa istim spisom *J. Plateariusa* koji se nalazi u već spomenutom delu *Circa Instans*. U njemu se vrlo opširno govori o patogenezi i terapiji različitih ognjica.

10. *Spis o puštanju krvi*

U njemu su uglavnom data uputstva kako treba puštati krv u sva četiri godišnja doba. On je kraće sadržine.

11. Ovaj spis se odnosi na različite *crevne infekcije* i on je takođe kraće sadržine.

12. *Spis posvećen dečjim bolestima*

On se odnosi na patologiju i terapiju dece koja sišu. To je naučni spis namenjen lekaru i kraćeg je sadržaja.

13. *Spis o lekarskoj etici*

U *Hilandarskom medicinskom kodeksu* postoje dva spisa o lekarskoj etici. Od njih je naročito zanimljiv onaj u kome se govori o dužnosti lekara da suzbija nadržilekarstvo, što predstavlja značajan prilog gledištu da je autor *Hilandarskog medicinskog kodeksa* bio lekar. Njegov naslov preveden na današnji jezik glasio bi: *Savet lekaru kako treba da postupa kada dolazi da pregleda bolesnika*. U njemu se veli da lekar ne treba odmah po dolasku da pristupi pregledu bolesnika i pipanju pulsa. On je dužan da prethodno uzme sve anamnestičke podatke. Pošto svako uzrujanje utiče na promenu pulsa, dužan je da obazrivo postupa pri pregledu. Zatim, lekar ne sme da bude lakom na novac i da se time rukovodi pri lečenju, već ljubavlju prema čoveku, kome je dužan da pomogne. Pošto se ukućani do dolaska lekara vrlo često obraćaju za pomoć raznim nadri-lekarima, može se dogoditi da njihov način lečenja pogorša stanje bolesnika. U slučaju ako prilikom posete bolesniku nađe lekove („bilje”) koje je preporučio nadri-lekar, to mora odmah reći bolesniku („Jegda vidiš neku travu... i resi jemu evo šta ti je...”) i opomenuti ga da je to razlog što se bolest pogoršala.

Ovim smo završili prikazivanje sadržaja *Hilandarskog medicinskog kodeksa* i sada bismo prešli na izlaganje u vezi s njegovim poreklom i vremenom postanka, što je za nas nesumnjivo najzanimljivije.

POREKLO SPISA HILANDARSKOG MEDICINSKOG KODEKSA

Iz sadržaja svih spisa *Hilandarskog medicinskog kodeksa* jasno proizilazi da je on bio napisan za lekara i da je njegov pisac morao biti lekar. U prilog našem gledištu idu mnogobrojne činjenice kojima obiluje ovaj spomenik, što je za nas od prvorazrednog značaja. Na ove elemente susreće se gotovo u svim spisima *Hilandarskog kodeksa*. Pored poglavlja o lekarskoj etici, čiju smo sadržinu već ranije prikazali, a koje jasno svedoči o tome kome je ovaj zbornik bio namenjen, mi ćemo ovde spomenuti još neke činjenice koje idu u prilog gornjem tvrđenju. Tako se u spisu o poznavanju bolesti po pipanju pulsa na jednom mestu ovako veli: „Ti vraču čuvaj se, 1.3; Ti vraču koji pipaš žilu: Jegda podjet vrač k čeloveku da ga vida; Mi vračevi pipamo žilu”. Ili, tada veli: „Tebi velim lekaru dužnost je kada to vidiš da dobro razmisliš”.

Materija obrađena u spisima *Hilandarskog medicinskog kodeksa* predstavlja sintezu najsavremenijih gledišta tadašnje naučne medicine, što se najbolje vidi i po samom citiranju gledišta medicinskih autora na koje se poziva njegov pisac kada želi da istakne verodostojnost svoga tvrđenja. Tako on veli: „... mnozii učitelji govore”, 1.18; ili: „govore učitelji” 1.20. Njegov sastavljač odlično poznaje latinski i grčki jezik. To se vidi po tome što on zna ne samo za pojedine medicinske termine, već i za dijagnoze koje iznose ponekad čitave rečenice, daje nazive i tumačenja na grčkom i latinskom jeziku.

Izlaganje obrađene materije je jasno, logično i tačno. U upoređenju sa ostalim spisima naše stare medicine on je najrazumljiviji i sadrži masu narodnih izraza za pojedine medicinske termine. Njegov značaj za našu medicinsku kulturu može se pravilno oceniti samo onda ako se prethodno osvrnemo na ono što je bilo napisano u medicinskoj nauci u svetu u doba njegovog postanka. Kada se sve ovo ima u vidu, onda se s pravom može smatrati da on spada u red najznačajnijih dela srpske medicine. Pri oceni ove činjenice mora se imati u vidu i to da je on napisan na narodnom jeziku, jer u XIV i XV veku ne samo u nas, već i u većine naroda u Evropi ne postoje ovakvi spisi napisani na narodnom jeziku, osim na grčkom i latinskom.

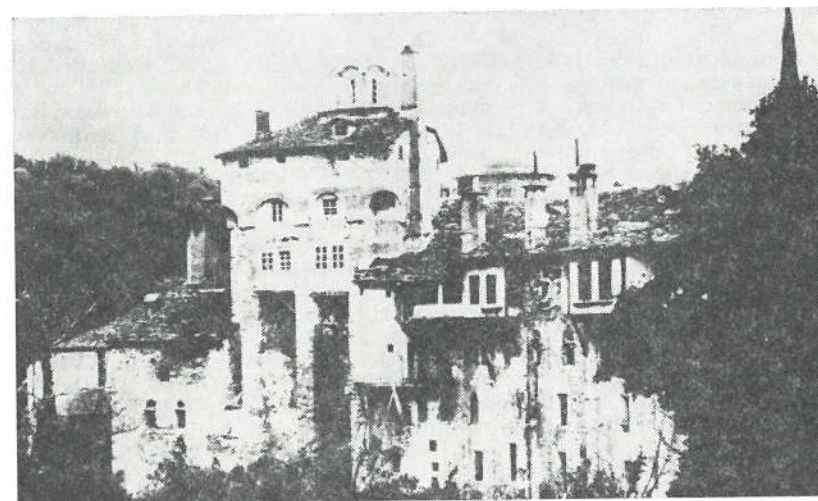
Da stvara narodne termine i za najsloženije medicinske pojmove mogao je samo lekar visoke medicinske kulture i odličan poznavalac svog maternjeg jezika. Pred poslednjom činjenicom mi i danas stojimo zadivljeni, jer je sastavljač *Hilandarskog medicinskog kodeksa*, može se bez preterivanja reći, uspeo da reši 3/4 naše stare medicinske terminologije.

Kada se govori o *Hilandarskom medicinskom kodeksu*, kao što smo već spomenuli, nesumnjivo je da su za nas najzanimljivija dva pitanja: 1. poreklo materije koju on sadrži i 2. vreme njegovog postanka.

Na prvo pitanje lako je dati odgovor jer sastavljač Kodeksa spominje imena autora na čija se gledišta poziva. Tako se u njemu, pored klasičnih antičkih medicinskih pisaca (*Dioskurida, Hipokrata, Galena* itd.) spominju i autori Salernske i Monpeljeske medicinske škole. Pri ovome je značajno da se istakne da se prvi spominju gotovo u svim spisima, dok se drugi spominju samo u terapijskom priručniku. Zajedno sa ovim autorima spominju se i neki vrlo rašireni srednjovekovni spisi Salernske škole (*Viaticum* i *Circa instans*). Od autora poslednje škole spominju se *Konstantin Afrički* (КонстантиѢнц, 1.128) koji je preveo sa arapskog jezika spis arapskog lekara *Ibn el Djacara Viaticum* (ВіатѢксѢш — 1.126,130 itd.) i *Platearius* (ПлатѢарѢш — 1.130). Da li se ovo odnosi na Konstantinovog učenika *Joanesa Platearius*, pisca *Pratica brevis* i *Regulae urinarum*, ili pak na njegovog brata *Matheusa*, pisca poznatog dela *Circa Instans*? Mi smatramo da se ovde misli na poslednjega, jer se pomen o *Plateariusu* u *Hilandarskom medicinskom kodeksu* uvek vezuje za citiranje dela *Circa Instans* (СѢрка ИнѢтанѢц — 1.130). Od pripadnika medicinske škole u Monpeljeu spominju se sledeći autori: *Gerardus de Solo* (ГѢрардѢшѢ СѢнтѢлѢц — 1.1307) koji je živeo u XIV veku i bio kancelar Univerziteta u Monpeljeu, a napisao je poznate medicinske spise: *Comentarium super viaticum*, *Tractatus de grabibus medicinae* i *Libellus febribus*. Zatim, *Gilbertus Angelicus* (ГѢлберѢтѢсѢц — 1.128), vaspitanik Salerna i profesor Medicinskog fakulteta u Monpeljeu, pisac dela *Compendium medicinae* i *Vincent de Beauvais* — *Vincentius Bellovacensis* (ВѢсѢнтѢсѢшѢц — 1.128), jedan od čuvenih francuskih enciklopedista srednjeg veka i vaspitač dece francuskog kralja Svetog Luja, pisac dela *Speculum majus tripertitum* (živeo u XIII veku). Od ostalih pisaca spominje se *Isak* (ИѢсѢкѢц — 1.139, *ИсѢкѢц* — 1.124), jevrejski filozof i pisac X veka koji je živeo i umro u Aleksandriji. Po *Schutz*, *Isak* ili *Isaac Judaeus* (*Abu Jakob Isak ben Soleiman el — Israeli*) živeo je 830—932. godine i pisac je dela: *Opera omnia*, *De diaetis universalibus et particularibus*, kao i *De diaetis particularibus*. Zatim, *Maser Floridus* (МѢсѢр — 1.124), medicinski pisac X veka; *Sixtus Platicus* (ШѢштѢсѢшѢц — 1.130), rimski lekar iz IV veka i pisac dela *Medicinae ex animalibus* koje je podstaklo u XVII veku nemačkog lekara *Christiana Franza Paulinia* da napiše delo *Heilsame Dreckapotheke*. Pri ovome vredno je da se istakne da lekovi iz poglavlja *Hilandarskog medicinskog kodeksa* u kojim se spominje ovaj autor potpuno odgovaraju onima koji se spominju i u spisu *Sixtusa Platicusa*. Od vizantijskih pisaca spominje se *Teofilo Filaretos* koji je živeo u VII veku (9).

Ako se polazi od autora koji se spominju u svim spisima, osim terapijskog dela, onda bi se moglo smatrati da oni potiču iz ranovizantijske medicine i perioda Salernske i Monpeljeske škole. Prema ovome, najmlađi deo bio bi terapijski deo, jer se u njemu spominje najmlađi autor, i to *Gerardus de Solo* koji je živeo u XIV veku. Iz ovoga proizilazi da spisi najmlađeg datuma kojima se služio sastavljač potiču iz XIV veka. Ako se polazi od toga što sadašnji prepis potiče iz XV veka ili početka XVI veka, onda bi se postanak prvog rukopisa *Hilandarskog medicinskog kodeksa* mogao vezivati za kraj XIV ili početak XV veka.

Prema svemu ovome, *Hilandarski medicinski kodeks* predstavljao bi zbornik nastao pod uticajem zapadnjačke medicine koja je preko škole u Salernu i drugih medicinskih škola nastalih pod njenim uticajem nastavila da neguje Hipokratsko-Galensku medicinu. Njeni najvažniji spisi su vrlo rano prevedeni na latinski jezik, pa su kao takvi bili korišćeni i za sastavljanje novih spisa. Poslednja okolnost nikako ne isključuje mogućnost da su ti spisi mogli biti napisani i na grčkom jeziku. Da li se pisac *Hilandarskog medicinskog kodeksa* za sastavljanje svoga dela služio originalnim spisima spomenutih autora i u kojoj meri, teško je dati

Slika 6. Hilandarska bolnica (sa desne strane pirga) obnovljena u XV veku.

pouzdan odgovor na ovo pitanje. Isto se ovo odnosi i na to da li su njegovi izvori predstavljali izvode ili prerađene tekstove. Ali, sve ovo ne isključuje i pretpostavku da *Hilandarski medicinski kodeks* ne sadrži i takve spise čiji je autor njegov bezimeni sastavljač. Jer, cela srednjovekovna medicina u svojoj suštini nije ništa drugo do prerađena antička medicina, ili, bolje rečeno, svojim najvećim delom bila je zasnovana na prerađivanju i prepričavanju spisa antičke medicine.

Zaključak

1. *Jestestvosloviye* Univerzitetske biblioteke u Beogradu (Rs 44) i *Hilandarski medicinski kodeks* br. 517 ubedljivo govore da u srpskoj srednjovekovnoj medicinskoj književnosti nije bila negovana samo materija iz praktične medicine, već i iz pomoćnih medicinskih nauka.
2. Naučni nivo *Hilandarskog medicinskog kodeksa* i *Jestestvosloviya* najubedljiviji je dokaz da u srednjovekovnoj Srbiji nije postojala medicina kao empirija (zanat), već da je ona negovana i kao nauka. U prilog ovome gledištu išla bi i činjenica što su u njoj bile podjednako negovane pomoćne (biološke) i praktične medicinske nauke.

3. Kada se sve ovo ima u vidu, kao i ostala otkrića kulturnog stvaranja našeg naroda, onda se s pravom može reći da je srpska srednjovekovna kultura bila zaista svestrana i za tadašnje prilike na visokom nivou.

Literatura

¹ Weillmann: Die Schrift περι ἑρῆς νοσσοῦ der Corpus Hippocraticum. Archiv f. Gesch. d. Medizin, XXII, 1929, 290; — Hippocrates. Ed. Ermerins, II, 83, 86, 87, 88; — Jagić V.: Opisi i izvodi iz nekoliko južnoslovenskih rukopisa. Sredovječni liekovi, gatanja i vraćanja, Starine, X, 1878, 80—126; — Novaković St.: Primeri jezika i književnosti, 1877, Beograd, 586—588; — Pohlenz M.: Hippocrates, Berlin, 1838; — Regembogen H.: Symbola Hippocratica, Diss., Berlin, 1914; — Willerding J.: Studia Hippocratica, Diss., Göttingen, 1914. — ² Katić R.: Medicina kod Srba u Srednjem veku, posebna izdanja SAN, knj. CCCX, Beograd, 1958. — ³ Harisijadis M.: Spis Jovana Damaskina o čoveku, 700 godina Srpske medicine, SANU, 1971. — ⁴ Katić R. V., Stanojević L.: O ognjici (groznici) u Hilendarskom medicinskom kodeksu, Zbornik Radova SAN, knj. XLVIII, 1956, 121—126; — Katić R. V., Stanojević L.: Spis o utvrđivanju bolesti pomoću mokraće u Hilendarskom medicinskom kodeksu br. 517. Zbornik radova SAN, knj. LII, 1956, 89—103; — Katić R. V.: Spis o zaraznim bolestima iz Hilendarskog medicinskog kodeksa br. 517. Zbornik radova SAN, knj. LII, 1956, 105—129; — Katić R. V., Stanojević L.: Spis o efemernim ognjicama iz Hilendarskog medicinskog kodeksa br. 517. Zbornik radova SAN, knj. LXI, 1957, 126; — Katić R. V.: O tehnici ispitivanja mokraćne bešike opisanoj u jednom srpskom medicinskom spomeniku XV ili XVI veka, Medicinski arhiv, XI, 1957, 1, 113—114; — Katić R. V.: Spis o malariji iz Hilendarskog medicinskog kodeksa br. 517. Zbornik radova SAN, knj. LVIII, 1958, 204—224; — Stanojević L., Katić R.: Le code de médecine de Hilandar, Résumé des Communications du XVIe Congrès Int. d'Historie de la Médecine, Montpellier, 1958, 94—95; — Grmek M. D.: Sadržaj i podrijetlo Hilendarskog medicinskog rukopisa, Spomenik, SANU, CX, 12, 1961, 31—45; — Katić R. V.: Hilendarski medicinski kodeks, Zbornik radova Instituta za medicinska istraživanja, SAN, 8, LXXI, 1960, 45—57; — Katić R. V.: Srpska medicina od IX—XIX veka. Posebna izdanja SANU, CDXV, 21, 1967, 97—177. — ⁵ Radojičić Đ. Sp.: Stare srpske povelje i rukopisne knjige u Hilandaru, Arhivist, II, 1952, 2, 72—73; — Radojičić Đ. Sp.: Srpske arhivske i rukopisne zbirke na Svetoj Gori, Arhivist, V, 1955, 2, 28; — Katić R. V.: Terapijski kodeksi srpske srednjovekovne medicine, Zbornik radova SAN, knj. XLVIII, 1956, 69—119. — ⁶ Scauvoi L., Harvey W.: Sa vie et son temps-ses découverts, Parils, 1958. — ⁷ Actuarius J.: Methodus medendi, Venetiis, 1554; — Costomiris A.: Etudes sur les écrits inédits des anciens médecins grecs, Rev. des études grecques, X 1897, 405—445; — Platearius Joannes: Practica brevis, Venetiis 1497 (Liber de S. M. secundum Platearium, dictus Circa istans); — Wölfel H.: Das Arzneibuch Circa instans, Berlin, 1939; — Antedoratium Nicolai, Venetiis, 1498. — ⁸ Pfaff Fn.: In Hippocratis Epid. librum VI, Comm. I—VIII, Corp. med. graecorum. Deutsch. Akad. Wissenschaften, Berlin, XXXII, 1956, 12—185. — ⁹ Ideler J. L.: Physici et medici graeci minores. Berlin, 1842, 12, 353—463; — Meaux Ch.: L'école de Salerne, Paris, 1880, 180; — Giacosa P.: Magistri Salernitani nondum editi, Torino, 1898.

des sujets que contient ce Code; 2) époque de laquelle il date. Il est facile de répondre à la première question, car l'auteur mentionne les noms des écrivains auxquels il se réfère, C'est ainsi qu'à côté des écrivains classiques et antiques traitant de la médecine (Dioscoride, Hippocrate, Galien etc.) il cite les auteurs des écoles de médecine de Salerne (Constantin l'Africain etc.) et de Montpellier (Gerardus de Solo, Gilbertus Angelicus et Vincent de Beauvais). De tout il ressort, que la plupart des écrivains mentionnés par le compilateur du Code médical d'Hilandar font partie de l'école de médecine de Salerne et de Montpellier.

Le manuscrit Yestestvoslovié (Physiologie) se trouve à la Bibliothèque universitaire de Belgrade (Rs 44). C'est un manuscrit sur le papier, en rédaction serbe. D'après le croissant du filigrane, il peut être daté de l'année quatre-vingt du XVe siècle. Le manuscrit a été vraisemblablement écrit dans un des monastères de la Région d'Ovchar et Kablar („dans la région du fleuve du Morava”).

Avant cette époque, nous avons déjà pris connaissance de textes portant sur la composition du corps humain. Un écrit de ce genre se trouve dans le Code de Hodoich (1936). Celui-ci, de même que le manuscrit décrit, a été écrit sous l'influence de la doctrine d'Hippocrate et de Galien.

Dans le manuscrit Yestestvoslovié (Physiologie) qui se trouve à la Bibliothèque universitaire de Belgrade nous voyons que le document traitant de la composition du corps humain et de la relation entre certains de ses éléments et le caractère de l'apparence de l'homme est tiré de l'oeuvre de J. Damascine fameux auteur de textes religieux du VIIe siècle.

Ces deux manuscrits nous révèlent l'état de la médecine serbe dans notre pays vers la fin du XVe siècle et l'étendue des connaissances médicales de nos gens de cette époque.

Dr R. V. Katić, profesor Veterinarskog fakulteta, Bulevar JNA, 18, Beograd

YESTESTVOSLOVIÉ (PHYSIOLOGIE) ET CODE MÉDICAL D'HILANDAR — DEUX DOCUMENTS IMPORTANTS DE LA MÉDECINE SERBE DU XVe SIÈCLE

Relja V. KATIĆ
et Dušanka MILIĆ

Le Code médical d'Hilandar a été découvert dans la Bibliothèque du Monastère d'Hilandar en 1957. Il est écrit en translittération serbe et date de la fin du XVe siècle ou du début du XVIe siècle. Le Code contient 13 monographies médicales. D'après les textes il est clair qu'il a été écrit pour les médecins et que son auteur devait être aussi médecin. Quand on parle du Code médical d'Hilandar, il faut souligner les deux points suivants qui sont d'un grand intérêt pour nous: 1) origine